

Ζητήματα πολυπολιτισμικότητας: Διδακτική πρόταση με μελέτη περίπτωσης τη συνύπαρξη Θρησκειών και πολιτισμών στο αστικό τοπίο του Fener και του Balat στην Κωνσταντινούπολη

Ελένη Ν. Χαραλαμπίδου
Υπ. Δρ. Β.Σ.Α.Σ Πανεπιστημίου Μακεδονίας
Φιλολόγος Α.Π.Θ
echaral@uom.edu.gr

Περίληψη

Η πολυπολιτισμικότητα ανέκαθεν υπήρξε χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας, πολλώ μάλλον δε των εκπαιδευτικών μονάδων που αποτελούν μικρογραφία της. Δεδομένων των τρεχουσών συνθηκών και των προσφυγικών ροών κρίνεται σκόπιμο να θιγούν ζητήματα συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης των ποικίλων εθνοτικών ομάδων που καλούνται να συμβιώσουν στα εκάστοτε χρονικά και χωρικά πλαίσια. Η παρούσα ανακοίνωση έχοντας ως αφορμή τις διδακτικές ενότητες του ρατσισμού, της πολυπολιτισμικότητας, των στερεοτύπων αλλά και του διεθνισμού, όπως αυτές προσεγγίζονται στη διδακτέα ύλη της έκφρασης- έκθεσης του λυκείου, φιλοδοξεί να τονίσει τη σημασία της διαθεματικής και διεπιστημονικής προσέγγισης του ζητήματος. Ειδικότερα, τα αστικά τοπία του Fener και του Balat της Κωνσταντινούπολης αναδεικνύουν την καταλυτική συμβολή της ιστορικής γνώσης ως ανάχωμα στη μισαλλοδοξία και στις προκαταλήψεις ενώ τα μνημεία -ως υλικά αποτυπώματα- λειτουργούν ως ιστορικές πηγές και φέρνουν τους μαθητές σε επαφή με την τέχνη. Τέλος, το παρόν διδακτικό σενάριο δύναται να αξιοποιηθεί στα πλαίσια του πολιτισμικού και εκπαιδευτικού τουρισμού υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα και τη συνεισφορά των ανταλλαγών μαθητών μέσω των διεθνών εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Λέξεις - κλειδιά: Μνημεία Fener, Balat, Οικιστικό Απόθεμα, Συνύπαρξη Θρησκειών, Ετερότητα, Μουσειακή Εκπαίδευση, Πολυπολιτισμικότητα.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική προσέγγιση επικεντρώνεται στη σπουδαιότητα της πολυπολιτισμικότητας στο εκπαιδευτικό σύστημα και στους τρόπους με τους οποίους δύναται να επιτευχθεί η πρόσληψη της από τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσω των εργαλείων που προσφέρει η διεπιστημονικότητα και η διαθεματικότητα. Ειδικότερα, φιλοδοξεί να αποτελέσει πρόκριμα για την περαιτέρω διεπιστημονική διδακτική προσέγγιση άλλων εθνοτικών ομάδων του ευρύτερου ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδος αλλά και του παρόντος, δεδομένου του γεγονότος ότι τα Βαλκάνια και δη η Ελλάδα αποτελούσαν -και αποτελούν- ένα μωσαϊκό εθνοτήτων. Τα ζητήματα που πραγματεύονται αφορούν στην παρουσία των Φαναριωτών στη διδακτέα ύλη της ιστορίας, στην εικόνα του «Άλλου» στα λογοτεχνικά συμφραζόμενα, στην συνεισφορά της πολιτιστικής κληρονομιάς, κυρίως του οικιστικού αποθέματος, των ποικίλων εθνοτικών ομάδων στο Φανάρι της Κωνσταντινούπολης ως παραστατικές πηγές ιστορίας. Τέλος, τα προαναφερθέντα θα συνηγορήσουν στη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης πρότασης μουσειακής εκπαίδευσης σε ιστορικούς διατηρητέους τόπους όπως τα αστικά τοπία του Balat και του Φαναρίου στον δήμο του Fatih στην Κωνσταντινούπολη. Ως μεθοδολογία ακολουθήθηκε η επιτόπια έρευνα στο αστικό τοπίο του Balat και του Φαναρίου. Πιο συγκεκριμένα, οι τεχνικές συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν είναι η διεξαγωγή ημι-δομημένων συνεντεύξεων, η

χρήση οπτικοακουστικών μέσων για τη συλλογή οπτικού και ακουστικού υλικού, η συγκέντρωση δείγματος αρχιτεκτονικού υλικού, η επικουρική αξιοποίηση της αντίστοιχης βιβλιογραφίας και η παράλληλη αναζήτηση στον ιστό, ενώ η ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν έγινε σύμφωνα με την ποιοτική μέθοδο (Δαλκαβούκης, Μάνος, & Βέικου, 2010).

2. Αναγκαιότητα πρόσληψης της έννοιας της πολυπολιτισμικότητας

Το ιστορικό παρελθόν της Ελλάδας (βυζαντινό, οθωμανικό) αλλά και η σημερινή εθνολογική σύσταση της χώρας, παράλληλα με τις προσφυγικές ροές, επιτάσσουν την προώθηση της πολυπολιτισμικότητας στην εκπαιδευτική κοινότητα. Μέσω αυτής θα επιτευχθεί όχι μόνο η αποδοχή της ετερότητας αλλά και η αποφυγή του οριενταλισμού και της εξωτικοποίησης του «Άλλου» στην εκπαιδευτική διαδικασία με απώτερο σκοπό την καταπολέμηση των ρατσιστικών αντιλήψεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι μαθητές θα ασκηθούν στην προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θα κατανοήσουν τη σπουδαιότητα της αρχής της ισότητας μέσω της καταπολέμησης της άγνοιας, των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων που δυστυχώς διαιωνίζονται. Συγχρόνως, οι ορίζοντες των μαθητών διευρύνονται καθιστώντας τους ικανούς να αντιληφθούν τη διαχρονικότητα του φαινομένου, να προβληματιστούν και να αξιολογήσουν τη θέση του «Άλλου» στην συλλογική συνείδηση και στην ιστορική μνήμη. Ως απόρροια, προωθείται η κατίσχυση της εθνικής συνείδησης δίχως φαινόμενα αυτό-υποτίμησης ή υποτίμησης των άλλων εθνών. Άλλωστε, είναι γεγονός πως στη διδακτέα ύλη των φιλολογικών μαθημάτων συμπεριλαμβάνονται σπουδαίοι ξένοι λογοτέχνες, με των οποίων την κουλτούρα κρίνεται σκόπιμο οι μαθητές να εξοικειωθούν και να προβούν σε συγκρίσεις εξαγοντας πολύτιμα συμπεράσματα για τον τρόπο σκέψης, δράσης και συμπεριφοράς άλλων λαών ή παρατηρώντας κοινά στοιχεία με την Ελλάδα επιβεβαιώνοντας τον ισχυρισμό της αρχαίας ελληνικής διανόησης ότι «η φύση του ανθρώπου δεν αλλάζει» γεφυρώνοντας το όποιο χάσμα με τον «Άλλο». Εν προκειμένω, η παρούσα εκπαιδευτική πρόταση μέσω της παρουσίασης της συνύπαρξης διαφορετικών εθνοτικών ομάδων στα αστικά τοπία του Balat και του Φαναρίου της Κωνσταντινούπολης, στοχεύει στην επιβεβαίωση αλλά και απόδειξη της διαχρονικότητας της πολυπολιτισμικότητας, της συμβίωσης και της ειρηνικής συνύπαρξης. Εντούτοις, καθίσταται σαφές πως θα επικεντρωθούμε σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια και σε συγκεκριμένα μνημεία και υλικά αποτυπώματα χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη την μετέπειτα ιστορική πορεία της Τουρκίας και την αντίληψη περί μειονοτήτων που υιοθετήθηκε, όπως και τη μετέπειτα πολιτική που ακολουθήθηκε.

Η επιτακτική ανάγκη πρόσληψης της πολυπολιτισμικότητας καθίσταται σαφής αν αναλογιστεί κανείς ότι στις θεματικές ενότητες της νεοελληνικής γλώσσας και στην παραγωγή γραπτού λόγου στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση περιλαμβάνονται οι έννοιες του ρατσισμού, των στερεοτύπων, των προκαταλήψεων, του εθνισμού/εθνικισμού/διεθνισμού, του πολιτισμού, του πολιτιστικού τουρισμού, ενώ γίνεται ιδιαίτερη μνεία στη διαπολιτισμική και μουσειακή εκπαίδευση προάγοντας την αξία της ιστορικής γνώσης. Τέλος, οι θεματικές ενότητες της ειρήνης και του πολέμου λαμβάνουν άλλη διάσταση αν τύχουν διαθεματικής εκπαιδευτικής υποστήριξης τονίζοντας τους τρόπους αντιμετώπισης του πολέμου και την αξία της ειρήνης.

3. Γιατί το Balat και το Φανάρι;

Το Balat και το Φανάρι είναι αμιγώς πολυπολιτισμικά αστικά τοπία της ιστορικής χερσονήσου στην περιοχή που εκτείνεται μεταξύ του Κεράτιου Κόλπου και των Βυζαντινών

Τειχών και συνορεύουν μεταξύ τους με δυσδιάκριτα όρια (Εικόνα 1). Σύμφωνα με τον Παπαστρατή, στο Μπαλάτ προϋπήρχε Ρωμανιώτικη κοινότητα Εβραίων που δέχτηκε τον Μωάμεθ τον Πορθητή με ενθουσιασμό (Παπαστρατής, 2010) ενώ από άλλες ιστορικές πηγές πληροφορούμαστε ότι κατά τη διάρκεια του 15ου αιώνα και πιο συγκεκριμένα το 1478 στην Κωνσταντινούπολη και στον Γαλατά υπήρχα 9486 μουσουλμανικά νοικοκυριά, 6538 μη μουσουλμανικά εκ των οποίων τα 1647 ήταν Εβραϊκά (Todorov, 1986). Αμέσως μετά την Άλωση εφαρμόστηκε το σύστημα της εθελούσιας μετοικεσίας με επίκεντρο το Μπαλάτ που έπαιρνε το χαρακτήρα είτε της εξορίας είτε της ποινής είτε εξυπηρετούσε πολιτειακούς στόχους. Έτσι, προωθήθηκε όχι μόνο η τόνωση του εμπορίου αλλά οι Ρωμανιώτες εβραίοι λειτούργησαν και ως διερμηνείς μεταξύ των ετερόκλητων εθνοτικών ομάδων που διαβιούσαν στην Κωνσταντινούπολη. Μεταξύ άλλων, μετοίκησαν Ρωμανιώτες εβραίοι από τη Βέροια, τη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες, την Καστοριά και την Αχρίδα (Παπαστρατής, 2010). Η μέθοδος αυτή ήταν μεν αποτελεσματική, ωστόσο δεν έτυχε ευρείας αποδοχής διότι δημιούργησε κοινωνικές αναταραχές μεταξύ των εθνοτικών ομάδων- μουσουλμανικών και μη- που κλήθηκαν να συνυπάρξουν. Αρχικά τους προσέφεραν δωρεάν στέγαση, ωστόσο αργότερα υποχρεώθηκαν να πληρώσουν ενοίκιο. Για τον λόγο αυτό, η εγκατάσταση χαρακτηρίστηκε ως «ανοργάνωτη» και υπήρχαν αντιδράσεις με πιο χαρακτηριστικό το επιχείρημα «αναγκαστήκαμε να πουλήσουμε τα σπίτια μας και ήρθαμε εδώ για να πληρώσουμε ενοίκιο για τα σπίτια των απίστων» (Çolak, 2008). Έτσι, οι Ρωμανιώτες εβραίοι έγιναν η δεύτερη πληθυσμιακή ομάδα στην περιοχή πριν από την έλευση των Σεφαραδιτών ενώ το 1477 στην Κωνσταντινούπολη οι εβραίοι αντιπροσώπευαν το 11% του πληθυσμού (Kara, 2009). Την ίδια περίοδο από τον ίδιο τον Μωάμεθ τον Πορθητή δόθηκε άδεια να χτιστούν συναγωγές ενώ υπήρχε η δυνατότητα να μετατραπούν ιδιωτικές κατοικίες σε συναγωγές σε περίπτωση ανάγκης.

Προχωρώντας στον 15ο αι. και εξής, η σκληρή πολιτική των απελάσεων, που ασκήθηκε στην Ιβηρική Χερσόνησο, κατά την τελευταία φάση της Ρεκονκίστα (“Reconquista”) από τη Βασίλισσα Ισαβέλλα Α΄ της Καστίλης και τον σύζυγό της Φερδινάνδο Β΄ της Αραγωνίας, επέφερε τη μαζική μετανάστευση των Σεφαραδιτών Εβραίων προς τις πόλεις της νοτιοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου και στη διευρυμένη περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κυρίως στη Θεσσαλονίκη και την περιοχή της Μακεδονίας (Clogg, 2002) αλλά και την Κωνσταντινούπολη που μας αφορά. Εν συνεχεία, κατά τον 16ο αιώνα οι Εβραίοι εκμεταλλεύθηκαν τις οικονομικές ευκαιρίες, τη θρησκευτική ανεκτικότητα και τα κίνητρα εγκατάστασης που πρόσφεραν οι σουλτάνοι και μετανάστευσαν μαζικά στα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πιο συγκεκριμένα, οι Σεφαραδίτες κυριάρχησαν πληθυσμιακά, οικονομικά και πολιτισμικά έναντι των Ρωμανιωτών, απορροφώντας ή περιθωριοποιώντας τις κοινότητές τους. Πιο συγκεκριμένα, κατά τον Todorov, το 1530 τα εβραϊκά νοικοκυριά αυξήθηκαν σε 8070, ενώ δημιουργήθηκαν χωριστές συνοικίες για κάθε θρησκευτική ομάδα διατηρώντας όμως κοινό το βιοτεχνικό και εμπορικό τμήμα. Από τη βιβλιογραφική επισκόπηση και τα εναπομείναντα υλικά αποτυπώματα προέκυψε ότι υπήρχε και αρμενική παρουσία μικρότερη όμως πληθυσμιακά, γεγονός που αποτυπώνεται στην ύπαρξη της Αρμενικής Εκκλησίας “Surp Hresdagabat” που γειτνιάζει με τις Συναγωγές της Αχρίδας και της Ιάμπολης, ενώ τα διάσπαρτα μουσουλμανικά τεμένη, όπως το τζαμί Ferruh Kethüda, επιβεβαιώνουν τον ισλαμικό προσανατολισμό της περιοχής. Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί πως ακριβώς έξω από τα τείχη του Φαναρίου στην όχθη του Κεράτιου Κόλπου βρίσκεται η βουλγάρικη εκκλησία του Αγίου Στεφάνου (Sveti Stefan Kilisesi) η οποία ακόμη και σήμερα είναι πόλος έλξης των Βούλγαρων τουριστών και τοπόσημο θρησκευτικού τουρισμού.

Οι Εβραϊκοί πληθυσμοί, που προαναφέρθηκαν, κατοικούσαν κατά μήκος του Κεράτιου Κόλπου σε 10 κυρίως γειτονιές. Μετά τη συρροή εβραϊκών πληθυσμών και από την κεντρική Ευρώπη, σχηματίστηκαν εβραϊκές κοινότητες και σε άλλες γειτονιές της παλιάς πόλης στην περιοχή του Φατίχ. Φημίζονταν για τη συμμετοχή τους στο διεθνές εμπόριο, της μεσιτικής συναλλαγές αλλά και την χρηματιστική δραστηριότητα.

Ταυτόχρονα, οι μαχαλάδες είχαν ως κέντρο τους το εκάστοτε θρησκευτικό μνημείο που συγκροτεί την ταυτότητά τους και λειτουργεί ως σύμβολο ενότητας που τους διαχωρίζει από τους υπόλοιπους (Αρμένιοι, Εβραίοι, Βούλγαροι, Μουσουλμάνοι, Έλληνες). Από τη βιβλιογραφική επισκόπηση προκύπτει ότι δημιουργήθηκαν 109 μαχαλάδες. Κοινό σημείο αποτελούσε η αγορά ενώ το 1456 με διαταγή του σουλτάνου δημιουργήθηκε ένα μπεντεστένι για να λειτουργήσει ως κέντρο διεθνούς εμπορίου. Το έργο ολοκληρώθηκε το 1460-1. Από τα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα, οι μικτές συνοικίες μετατράπηκαν σε μουσουλμανικές δεδομένου του ισλαμικού προσανατολισμού της πόλης. Επίσης, δεν απαγορευόταν η συνύπαρξη μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων στο ίδιο τετράγωνο η συνοικία ωστόσο ήταν επιθυμητό να αυξηθεί ο αριθμός των μουσουλμάνων. Η αντίληψη αυτή γίνεται εμφανής και από φετβάδες που αφορούν την πώληση κατοικιών σε μη μουσουλμάνους (Kara, 2009). Εντούτοις, με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ το 1840 και εξής σημειώθηκε δημογραφική ανάκαμψη, οικονομική ανάπτυξη αλλά και μετασχηματισμός των μειονοτικών κοινοτήτων (Çolak, 2008).

Αναφορικά με την ελληνική παρουσία στο Φανάρι, μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 οι ελληνικοί πληθυσμοί περιορίζονται στην περιοχή του Φαναρίου ενώ στο ίδιο αστικό τοπίο μετοικούν ελληνικές οικογένειες ανώτερης κοινωνικής τάξης από τον Μωριά, τη λεκάνη της Μεσογείου και την Ευρώπη. Μερικές δεκαετίες αργότερα, ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής το 1520 χτίζει το Γιανυζ Selim Τζαμί στον 6ο λόφο για να προωθήσει την ισλαμική κυριαρχία στην περιοχή, μια πρακτική που επιβεβαιώνει τον ισλαμικό προσανατολισμό που αποκτά η πόλη περιορίζοντας τις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες που διαβιούσαν στην περιοχή (Erkal & Sümertaş, 2022). Εντούτοις, κατά τον 17ο -18ο αιώνα λόγω του ανώτερου μορφωτικού επιπέδου και της γνώσης ξένων γλωσσών οι Έλληνες του Φαναρίου αναλαμβάνουν κομβικούς διοικητικούς ρόλους (γνωστοί και ως Δραγουμάνοι) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και κατά συνέπεια αναρριχώνται κοινωνικά και οικονομικά. Η οικονομική ισχύς τους και οι διασυνδέσεις τους στα ευρωπαϊκά εδάφη καθίστανται εμφανείς αν αναλογιστεί κανείς την παρουσία των Φαναριωτών στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες αλλά και τον κομβικό ρόλο που διαδραμάτισαν στη σύσταση της Φιλικής Εταιρείας και στην μεθόδευση της Ελληνικής Επανάστασης. Από την εποχή της ακμής τους σώζονται ελάχιστα υλικά αποτυπώματα, ωστόσο είναι αρκετά για να διαμορφωθεί εικόνα του πλούτου και του κοσμοπολιτισμού τους. Σε κεντρικές οδικές αρτηρίες μπορεί κανείς να εντοπίσει τα πετρόκτιστα αρχοντικά των Φαναριωτών με τα μεγάλα δώματα, τις εξωτερικές σκάλες, τις πέτρινες προεξοχές, τα παράθυρα με σιδερένια κάγκελα και τις επιβλητικές σιδερένιες εξώπορτες (Erkal & Sümertaş, 2022). Οι συγκεκριμένες κατοικίες αποτελούν πόλο έλξης για τους χριστιανούς τουρίστες – κυρίως ελληνικής καταγωγής- που επιθυμούν βαδίσουν στα βήματα των ένδοξων οικογενειών των Φαναριωτών που διαβιούσαν στην περιοχή.

Κατά την περίοδο που μάς απασχολεί, πολλοί από αυτούς μετοικούν σε άλλες περιοχές του Βοσπόρου, ιδίως κατά τον 18ο αιώνα, ενώ μετά την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης παρατηρείται απώλεια της ισχύος τους, κατάσχεση των περιουσιών τους, διάλυση του δικτύου τους και, τέλος, αναγκαστική μετοικεσία στα ελληνικά πλέον εδάφη. Εντούτοις, ορισμένες εύπορες οικογένειες επέστρεψαν στην οθωμανική Κωνσταντινούπολη, ωστόσο εγκαθίστανται στο Πέρα, το οποίο πλέον αποτελεί όχι μόνο τον πυρήνα της αστικής

ευρωπαϊκής ζωής της Πόλης, αλλά και χρηματιστικό – εμπορικό κέντρο (Oğuz, 2016). Αναφορικά με τον προγενέστερο τόπο διαβίωσης τους, το Φανάρι εποικίζεται από εκτοπισμένους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας, η πλειονότητα των οποίων εργάζεται στη νεοσύστατη βιομηχανική ζώνη της περιοχής και διαβιεί υπό αντίξοες συνθήκες.

Εικόνα 1. Χάρτης του Balat και το Φανάριου, αρχείο M.Dinler

4. Οι Φαναριώτες στη διδαχθείσα ύλη της ιστορίας και της λογοτεχνίας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα σχολικά εγχειρίδια του γυμνασίου και του λυκείου προκύπτει ότι δε γίνεται κάποια συγκεκριμένη αναφορά στο Φανάρι και στις εθνοτικές ομάδες που διαβιούσαν εκεί. Οι ενότητες που αφορούν στην Κωνσταντινούπολη και στην ελληνική παρουσία εκεί επικεντρώνονται στη δράση και στον ρόλο των Φαναριωτών στην οργάνωση της ελληνικής επανάστασης το 1821- κυρίως στην ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας- και στη σχέση που είχαν αναπτύξει οι Φαναριώτες ηγεμόνες με τις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Ειδικότερα αξίζει να αναφερθούν τα εξής χωρία « οι Φαναριώτες (Έλληνες από παλιές αρχοντικές οικογένειες που κατοικούσαν στο Φανάρι, συνοικία της Κωνσταντινούπολης, όπου βρισκόταν και το Πατριαρχείο, μάθαιναν ξένες γλώσσες σπούδαζαν στη Δύση και πολλοί από αυτούς σταδιοδρομούσαν στην οθωμανική διοίκηση. Καταλάμβαναν, συχνά, υψηλές θέσεις στο οθωμανικό κράτος και μάλιστα τον δέκατο όγδοο αιώνα διορίζονταν ηγεμόνες στις αυτόνομες παραδουνάβιες ηγεμονίες, τη Μολδαβία και τη Βλαχία (σημερινή Ρουμανία) ,θέσεις που έχασαν με την κήρυξη της επανάστασης του 1821», «Η επέκταση του ευρωπαϊκού εμπορίου στην Ανατολή ενίσχυσε τις εμπορικές συναλλαγές της δυτικής Ευρώπης με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Καθώς οι τούρκοι σταδιοδρομούσαν, κατά παράδοση, στον κρατικό τομέα, Έλληνες, Εβραίοι και Αρμένιοι διακρίθηκαν στο εμπόριο και στη ναυτιλία» (διδασκτικό εγχειρίδιο Γ΄ Γυμνασίου). Παρατηρούμε πώς η εθνοτική σύσταση του Φαναριού παραγκωνίζεται μεν ωστόσο γίνεται αναφορά στην ύπαρξη εθνοτικών ομάδων χωρίς να καθίσταται σαφής η γεωγραφική διασπορά τους, γεγονός που αποτυπώνει τον ηγεμονικό ρόλο που είχαν οι Έλληνες στο Φανάρι ή τουλάχιστον το διδασκτικό εγχειρίδιο επικεντρώνεται στην ελληνική παρουσία και μόνο. Το Balat δεν αναφέρεται πουθενά ίσως επειδή είτε συγχέεται με το Φανάρι είτε δεν είχε ισχυρή ελληνική παρουσία σε αντίθεση με τους Εβραίους και τους Αρμένιους. Στο δε εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου εκτός από τα προαναφερθέντα γίνεται ιδιαίτερη μνεία στον ρόλο του Αλέξανδρου Υψηλάντη και του Μιχαήλ Σούτσου.

Αναφορικά με την αναπαράσταση των Φαναριωτών στη λογοτεχνία και τη διδασκαλία των Φαναριωτών λογοτεχνών, αφιερώνεται ολόκληρο κεφάλαιο στο διδασκτικό εγχειρίδιο λογοτεχνίας της Α΄ λυκείου. Αναλυτικότερα, από το κεφάλαιο με τίτλο «οι Φαναριώτες και η ρομαντική σχολή των Αθηνών 1830-1880» ο μαθητής έχει τη δυνατότητα να διδαχτεί την

πλούσια λογοτεχνική παραγωγή της εν λόγω σχολής μέσω αξιόλογων αντιπροσωπευτικότερων ποιημάτων και αποσπασμάτων. Να σημειωθεί, ωστόσο, πως το εγχειρίδιο επικεντρώνεται στη λογοτεχνική παραγωγή των Φαναριωτών μετά τη δημιουργία του Ελληνικού Κράτους, εντούτοις παρέχονται πολύτιμες πληροφορίες αναφορικά με το υπόβαθρο και την προγενέστερο τόπο διαβίωσης των λογοτεχνών. Ειδικότερα «οι Φαναριώτες είχαν γαλλική παιδεία και εισάγουν στην ελληνική λογοτεχνία τη λόγια γλώσσα (καθαρεύουσα) και τον ρομαντισμό που αυτή την εποχή επικρατεί στη Γαλλία (Λαμαρτίνος, Ουγκώ, Βινύ, Μυσέ κ.ά.) αλλά και γενικότερα την ευρωπαϊκή λογοτεχνία», «Αποτέλεσαν τον πυρήνα της Αθηναϊκής Σχολής, που είναι η πρώτη λογοτεχνική σχολή το απελευθερωμένου Ελληνισμού και καλύπτει την πρώτη πενήνταετία από το 1830 ως το 1880» (Διδακτικό εγχειρίδιο λογοτεχνίας Α' Λυκείου). Οι λογοτέχνες που παρουσιάζονται είναι ο Αλέξανδρος Σούτσος, ο Παναγιώτης Σούτσος, ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, Γρηγόριος Παλαιολόγος, Ιάκωβος Πιτσιτίος, Σπυρίδων Βασιλειάδης, Δημήτριος Βικέλας, Εμμανουήλ Ροΐδης, Άγγελος Βλάχος, Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, Γεώργιος Ζαλοκώστας.

Ωστόσο, για μια πλήρη εικόνα της πολυπολιτισμικότητας σε αντίστοιχο διδακτικό πλαίσιο, θα ήταν δόκιμο να διδαχθούν παράλληλα κείμενα που αφορούν άλλες εθνοτικές ομάδες όπως οι εβραίοι ή η μουσουλμάνοι. Ενδεικτικά αναφέρονται το έργο του Δημήτρη Χατζή «Σαμπεθάι Καμπιλής» από «Το τέλος της μικρής μας πόλης» και «ο Μοσκώφ Σελήμ του Γεωργίου Βιζυηνού. Αντιστοίχως, ζητήματα συνύπαρξης αλλά και υλικών αποτυπωμάτων αυτής παρατηρούνται και στα διηγήματα του Γιώργου Ιωάννου, όπου συχνά γίνεται αναφορά στο οθωμανικό παρελθόν της Θεσσαλονίκης και στην πολυπολιτισμική της φυσιογνωμία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αξιοποιούνται όλα τα εργαλεία που μας παρέχει η πολιτισμική εικονολογία και επιτυγχάνεται η πολυπολιτισμική προσέγγιση αφού αντιμετωπίζει το λογοτεχνικό κείμενο ως μια μαρτυρία και ένα τεκμήριο για τον «Ξένο» και τον «Άλλο». Ορίζεται έτσι ως η μελέτη των πολιτισμικών εικόνων πιο συγκεκριμένα αυτές του ξένου και του πολιτισμού που αυτός φέρει και εκπροσωπεί (Αμπατζοπούλου, 1998). Εντούτοις, θα πρέπει να γίνεται πολύ προσεκτική επιλογή κειμένων, δεδομένου του γεγονότος ότι ο Άλλος συχνά δρα σε μια εποχή προγενέστερη ή μεταγενέστερη του βασικού κειμένου αναφοράς.

Κατά συνέπεια, θα πρέπει ο εκπαιδευτικός να πληροφορεί τους μαθητές για το αντίστοιχο ιστορικό πλαίσιο και τις κοινωνικές συνθήκες της εκάστοτε εποχής, στην οποία διαδραματίζονται τα γεγονότα της ιστορίας. Οι αναχρονισμοί αυτοί ενδέχεται να είναι δύσκολοι ως προς την πρόσληψη για τους μαθητές, ωστόσο θα τονιστεί η διαχρονικότητα της πολυπολιτισμικότητας, της αποδοχής της ετερότητας και της ειρηνικής συνύπαρξης.

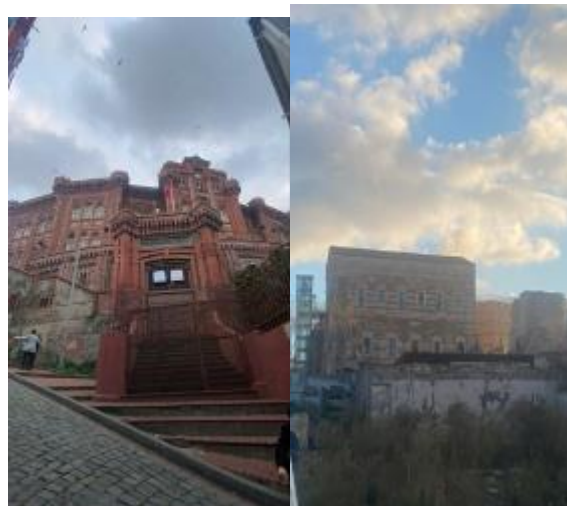
5. Η πολιτιστική κληρονομιά ως παραστατικές πηγές ιστορίας και ο ρόλος της στη μουσειακή εκπαίδευση

Αναντίρρητα, σημαίνουντα ρόλο στη σύνθεση του παρόντος ερευνητικού εγχειρήματος αναφορικά με την αξιοποίηση του πολιτισμικού και οικιστικού αποθέματος των αστικών τοπίων του Βαλαΐ και του Φαναρίου στην εκπαιδευτική πράξη, διαδραματίζει το νομοθετικό υπόβαθρο μιας σειράς εννοιολογικών στοιχείων, που συγκροτούν το κανονιστικό πλαίσιο των πολιτισμικών αγαθών, της πολιτιστικής κληρονομιάς και των πολιτικών προστασίας. Ειδικότερα, με τη Διεθνή Σύμβαση των Παρισίων της 14ης Νοεμβρίου του 1970 θεωρούνται ως πολιτιστικά αγαθά «εκείνα τα οποία, θρησκευτικά ή κοσμικά καθορίζονται από το κάθε κράτος ως έχοντα σπουδαιότητα για την αρχαιολογία, την προϊστορία, την ιστορία, τη φιλολογία, την τέχνη ή την επιστήμη» (Βουδούρη, 1992). Ταυτόχρονα, ο ορισμός της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ή πολιτισμικού αποθέματος) εγκολπώνεται την κάθε μορφής

διαχρονική πολιτιστική έκφραση και καλλιτεχνική δημιουργία της ανθρώπινης δράσης, μέρος του πολιτισμικού αποθέματος ενός ανθρώπινου συνόλου ή μιας γεωγραφικής περιοχής καθίσταται και η αρχιτεκτονική κληρονομιά (Γαβρά, 2004). Κατά συνέπεια, τα υλικά αποτυπώματα των εθνοτικών ομάδων που διαβιούσαν στην περιοχή του Balat και του Φαναρίου έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα και έχουν μερικώς ή ολικώς δεχτεί στοχευμένες παρεμβάσεις μέσω σχεδίου αναμόρφωσης υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τον Δήμο του Fatih, το Γαλλικό Ινστιτούτο Ανατολικών Σπουδών και την UNESCO (Dinler,2013).

Ταυτόχρονα, δε θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι συλλογική μνήμη ξεπερνά τα όρια ζωής του εκάστοτε συνόλου καθώς αφορά ποικίλες κοινωνικές ομάδες ανεξαρτήτως χώρου και χρόνου. Ωστόσο, η μνημονική εμπειρία είναι άμεσα συνυφασμένη με την υλική έκφραση της μνήμης- εν προκειμένω τη χωρική έκφραση της μνήμης- δεδομένης της αντίληψης του χώρου ως σταθερό σημείο αναφοράς. Έτσι, οι ιστορικοί διατηρητέοι τόποι δύνανται να μετατραπούν σε παραστατικές πηγές ιστορίας ξεπερνώντας τα όποια προβλήματα κατανόησης ανακύπτουν από τη μακροσκελή διάλεξη του καθηγητή κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, δίνοντας παράλληλα στον μαθητή την ευκαιρία να διευρύνει τους ορίζοντές του, να αναπτύξει τη φαντασία του και να περιηγηθεί νοητά στο χρόνο αλλά και στο χώρο μέσω της μουσειακής εκπαίδευσης. Κάλιστα ο καθηγητής μπορεί να εκμεταλλευτεί όλα τα οφέλη του πολιτιστικού και εκπαιδευτικού τουρισμού, ενώ η ιστορία παύει να συνδέεται με τη στείρα απομνημόνευση και αποκτά τη διάσταση της βιωματικής εμπειρίας. Ειδικότερα, αφού έχει προηγηθεί η παράδοση του σχετικού μαθήματος ιστορίας και των αντίστοιχων θεματικών ενοτήτων της νεοελληνικής γλώσσας και παραγωγής λόγου, ο καθηγητής προετοιμάζει για ένα εύλογο διάστημα τούς μαθητές για το ταξίδι τους αναθέτοντας στον καθένα μια μικρή εργασία που αφορά στα μνημεία που θα συναντήσουν στα αστικά τοπία του Balat και του Φαναρίου. Με αυτό τον τρόπο, ο κάθε μαθητής συμμετέχει ενεργά στην εκπαιδευτική διαδικασία παρουσιάζοντας ο ίδιος στους συμμαθητές του την εργασία του κατά την επίσκεψή τους ενισχύοντας έτσι την αυτοπεποίθησή του, την πρωτοβουλία και την αυτενέργειά του. Παρακάτω παρατίθενται ορισμένα από τα μνημεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην εν λόγω εκπαιδευτική δράση:

Εικόνες 2 & 3. Μεγάλη του Γένους Σχολή και Tekfur sarayı- Παλάτι Πορφυρογέννητου, Προσωπικό Αρχείο

Εικόνα 4. Πατριαρχείο, Φανάρι, Προσωπικό Αρχείο

Εικόνα 5. Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου Ευλόπορτας, Προσωπικό Αρχείο

Εικόνα 6. Συναγωγή Αχρίδας, Balat, Προσωπικό Αρχείο

Εικόνα 7. Αρμένικη Εκκλησία, Balat, Προσωπικό Αρχείο

Εικόνα 8. Βουλγαρική Εκκλησία Αγίου Στεφάνου, Φανάρι, Προσωπικό Αρχείο

Εικόνα 9. Κατοικίες των Ελλήνων στο Φανάρι, Προσωπικό Αρχείο

6. Επιδιωκόμενοι στόχοι αντί συμπερασμάτων

Μέσω της παρούσας εκπαιδευτικής πρότασης επιδιώκεται η πρόσληψη της έννοιας της πολυπολιτισμικότητας σε όλο της το εύρος χωρίς να περιοριστεί ο καθηγητής στην περιγραφή της και στα επιμέρους χαρακτηριστικά της. Ταυτόχρονα, καθίσταται αναγκαία η κατανόηση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών που την επηρεάζουν, αν αναλογιστεί κανείς την ισλαμοποίηση του Φαναρίου και του Μπαλάτ από τον 16^ο αιώνα και εξής. Σκοπός της εναλλακτικής διδακτικής προσέγγισης είναι η βιωματική μάθηση της ιστορίας, η οποία απομακρύνεται από το δασκαλοκεντρικό μοντέλο διδασκαλίας, προτάσσοντας την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία η οποία ενισχύει την ανατροφοδότηση, τη διαντίδραση, τη συνεργασία και την αυτενέργεια των μαθητών. Παράλληλα, θα μπορούσε να υλοποιηθεί και

μια συγκριτική προσέγγιση του Φαναρίου και του Balat με άλλα ιστορικά κέντρα σε αστικά τοπία της Ελλάδας όπως το ιστορικό κέντρο της Βέροιας, της Καβάλας ή της Ξάνθης με τον επακόλουθο αναστοχασμό των μαθητών. Με αυτόν τον τρόπο θα καταστεί δυνατή η ανάδειξη της σπουδαιότητας του εκπαιδευτικού και πολιτιστικού τουρισμού, όταν υπηρετούν πίστα το σκοπό τους, ενώ προωθείται η μουσειακή εκπαίδευση, η οποία ενισχύει την χωρική αντίληψη του μαθητή, τη βιωματική γνώση και εμπειρία απομακρύνοντας τον από αγκυλώσεις του παρελθόντος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Çolak, H. (2008). *Co-existence and conflict between muslims and non-muslims in the 16th century ottoman Istanbul* (Unpublished Master's Thesis). Department of History Bilkent University, Ankara.
- Dinler, M., (2013). *Impact assessment of major urban interventions on the cultural heritage of Fener and Balat districts*. Middle East Technical University.
- Erkal, N. G., & Sümertaş, F. M. (2022). "Of a Piece with Their Habitations": Phanariots and Their Houses on the Phanar Waterfront. *Annual of Istanbul Studies*.
- Kara, M, 2009, *The Analysis of the Distribution of the Non- Muslim Population and Their Socio-Cultural Properties in Istanbul (Greeks, Armenians and Jews), In the Frame of "Istanbul: European Capital of Culture 2010*. Istanbul: Institute of Social Sciences, Fatih University.
- Mazower, M., (2002). *The Balkans: From the End of Byzantium to the Present Day*. London: Phoenix.
- Oğuz, Ç., (2016). *Barnathan apartments*. Istanbul: Global Basim ve yay.
- Todorov, N., (1986). *Η βαλκανική πόλη*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αμπατζοπούλου, Φ., (1998). *Ο Άλλος 'εν διωγμώ*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Βουδούρη, Δ., (1992). *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς*, ΕΚΕΜ Αθήνα: Παπαζήση.
- Γαβρά, Ε. (2003). *Πολιτισμικό απόθεμα και αρχιτεκτονική κληρονομιά στα Βαλκάνια. Διαχείριση στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Γαβρά, Ε. (2013). *Από τη διερεύνηση του ιστορικού χώρου στο σχεδιασμό για την ανάδειξη του τόπου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Γαβρά, Ε., Γκιουφή, Κλ., & Τσότσος, Γ. (Επιμ.). (2015). *Πολιτισμός και Χώρος στα Βαλκάνια. 17ος - 20ός αιώνες*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Δαλκαβούκης, Β., Μάνος, Ι., & Βέικου, Χ. (2010). *Ανυποψίαστοι Ανθρωπολόγοι, Καχύποπτοι Φοιτητές. Διδάσκοντας Ανθρωπολογία σ' αυτούς που «δεν τη χρειάζονται»*. Αθήνα: Κριτική.
- Παπαστρατής, Θ. (2010). *Στάχτες και δάκρυα στη λίμνη: ιστορία των Εβραίων της Καστοριάς*. Αθήνα: ΚΙΣ.

